

4 Szakképzés és lemorzsolódás

[Liskó Ilona]

Magyarországon a rendszerváltás óta a népesség javuló iskolázottsági szintje ellenére is folyamatosan újratermelődik egy jelentős méretű alacsony iskolázottságú réteg. Évente mintegy ötezer tanuló 16 éves koráig sem fejezi be az általános iskolát, és több mint húszezer azoknak a száma, akik az általános iskola befejezése után nem tanulnak tovább, vagy lemorzsolódnak a középfokú képzésből. Az alacsony iskolázottságuk miatt a munkaerőpiacról tartósan kiszoruló fiatalok tömeges újratermelésében számos gazdasági és társadalmi tényező szerepet játszik, de a közoktatási rendszer felelőssége sem vitatható abban a tekintetben, hogy nem képes megakadályozni az alacsony iskolázottság és ezáltal a hátrányos társadalmi helyzet átörökítésének folyamatát. A középfokú képzésből középiskolai végzettség megszerzése nélkül elsősorban a szakiskolákból morzsolódnak le a tanulók. Ahhoz, hogy ezek a tanulók is az iskola-rendszerben maradjanak, vagy oda vissza lehessen vezetni őket, a szakiskolák megújítására van szükség. De nemcsak az iskolarendszerekből kimaradók, hanem a szakiskolát elvégző fiatalok jelentős része is nagyon rossz esélyekkel indul a munkaerőpiacon. Az elmúlt 15 évben a gazdasági és társadalmi átalakulás, valamint az oktatáspolitikai döntések a középfokú képzésen belül a szakiskolákra hárították a legsúlyosabb alkalmazkodási kényszereket és a legnehezebb pedagógiai feladatokat. Mivel a szakiskola mára kizárólag a leghátrányosabb helyzetű tanulók továbbtanulási formájává vált, a szakiskolai képzés fejlesztése döntően meghatározza, hogy milyen esélyei lesznek hosszú távon a hátrányos helyzetű tanulóknak.

A szakiskolai képzés fejlesztése döntően meghatározza, milyen esélyei lesznek hosszú távon a hátrányos helyzetű tanulóknak.

■ DIAGNÓZIS

A középfokú oktatás hierarchikus felépítése a tanulók összetételével mereven leképezi a társadalmi különbségeket, és a színvonalbeli különbségekkel konzerválja a társadalmi egyenlőtlenséget.

1. *A középfokú iskolarendszer hierarchiája.* A középfokú oktatás képzési formáinak és intézményrendszerének hierarchikus felépítése (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola) a tanulók összetételével mereven leképezi a társadalmi különbségeket, és az oktatás színvonalbeli különbségeivel konzerválja a társadalmi egyenlőtlenséget. Az érettségi nélkül szakmát oktató iskolák (szakmunkásképzők) a rendszerváltás előtt is az alsó társadalmi rétegek iskolái voltak, és fontos (politikai értelemben különösen fontosnak deklarált) társadalmi funkciót töltek be: a nagy tömegű szakképzetlen ipari segéd- és betanított munkások, valamint a szakképzettség nélküli mezőgazdasági alkalmazottak

gyermekei számára nyújtották a kis léptékű mobilitás, az ipari szakmunkássá válás esélyét. A szülők státusához képest az ipari szakmunkás helyzet szolid, de vitathatatlan emelkedést és tartós foglalkoztatást jelentett, vagyis mind a szülők, mind a gyermekek szempontjából ígéretes perspektívának látszott. Mivel a szakképzetlen réteg igen népes volt, az iskolák válogathattak a jelentkezők közül.

Az elmúlt másfél évtizedben alapvetően átrendeződött a középfokú tanulás programtípusok közötti megoszlása. Az érettségit nem adó szakiskolai képzésben továbbtanulók aránya 1990–1991 és 2006–2007 között 44 százalékról 22,4 százalékra csökkent. A középfokú beiskolázási arányok változása erős szelekció mellett ment végbe. A társadalom felső és középrétegei számára az utóbbi 15 évben az érettségit adó, valamint a felsőfokú továbbtanulás lehetőségét kínáló középfokú képzés (szakközépiskola, gimnázium) vált a népszerű perspektivikus továbbtanulási formává, mivel javult az ezekben az iskolákban megszerezhető végzettség munkaerő-piaci értéke. A szakiskola pedig egyre inkább a hátrányos helyzetű tanulók továbbtanulási formájává vált. Miközben az apák korosztályában is jelentősen emelkedett az iskolázottság színvonala (a 2005. évi mikrocenzus adatai szerint a 35–45 éves korosztályban az érettségizett és ennél magasabb végzettségűek aránya meghaladta a 40 százalékot), jelenleg főként azoknak a szakmunkás szülőknek a gyermekei járnak ide, akiknek a rendszerváltást követő gazdasági átalakulás elbizonytalanította korábbi, biztos egzisztenciát jelentő szakmunkásstátusát, valamint azoknak a „leszakadó” családoknak a gyermekei, akik iskolázottság tekintetében „lemaradtak”, gazdaságilag elmaradott régiókban és településeken élnek, szegények és munkanélküliek, és akik gyermekeik számára jelenleg is a szakiskoláktól remélik a társadalmi emelkedést (4.1. táblázat).

A középiskolások szüleinek iskolázottsági és foglalkozási adatai meggyőzően bizonyítják a középfokú iskolarendszer társadalmi rétegekhez igazodó, mereven hierarchikus szerkezetét. A diplomás szülők gyermekeinek tízszer nagyobb az esélyük arra, hogy szerkezetváltó gimnáziumba kerüljenek, mint szakiskolába, az alacsonyan iskolázott szülők gyermekei viszont nyolcszor nagyobb eséllyel kerülnek szakiskolába, mint szerkezetváltó gimnáziumba (LISKÓ, 2003). A szülők iskolázottsági különbségeihez igazodnak a családok életkörülményeit és a gyermekek iskolázottsági perspektíváit befolyásoló jellemzők is: a családok lakóhelye (a gimnáziumok tanulói közül az átlagosnál többen laknak nagyvárosokban, a szakiskolák tanulói közül pedig az átlagosnál többen laknak kisvárosokban és községekben); a szülők keresete és a családok jövedelmi helyzete, a családi együttélés rendezettsége (minél alacsonyabb képzési formában tanul egy gyermek, annál valószínűbb, hogy a szülők elváltak, vagy az egyik szülő meghalt); a családok etnikai összetétele (a gimnazisták között alig akad roma tanuló, a romák kétharmada szakiskolákban tanul tovább) (LISKÓ, 2004, 2005).

Mivel a családi körülmények által megszabott társadalmi egyenlőtlenségek már a tanulók általános iskolai eredményeit és a középfokú pályavá-

A szakiskola egyre inkább a hátrányos helyzetű tanulók továbbtanulási formájává vált.

[4.1. TÁBLÁZAT] A SZAKMUNKÁSTANULÓK MEGOSZLÁSA APJUK KÉPZETTSÉGE SZERINT (SZÁZALÉK)

APA KÉPZETTSÉGE	1974	1994	1997	2001
Iskolázottsága				
Nyolc osztály alatt	31,3	1,5	2,2	0,8
Nyolc osztály	17,3	15,5	16,2	16,4
Szakk munkásképző	39,7	53,5	63,1	57,4
Érettségi	8,3	21,2	14,4	21,0
Felsőfok	3,4	8,3	4,1	4,3
Szakképzettsége				
Van	51,4	86,1	81,6	82,6
Nincs	48,6	13,9	18,4	17,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>N</i>	1432	1634	1040	1760
[FORRÁS] CSÁKÓ-LISKÓ (1974), CSÁKÓ-LISKÓ-TÓT (1994), ANDOR-LISKÓ (2000), LISKÓ (2002).				

Minél lejjebb haladunk a középiskolai rangsorban, annál több olyan tanulót találunk, aki a középfokú iskola kiválasztásánál is kompromisszumokra kényszerült.

A meglehetősen szűkös fejlesztési forrásokat elsősorban a szakközépiskolák és gimnáziumok kapták, miközben az alsó rétegek iskolájának számító szakiskolai képzés elhanyagolt területté vált.

lasztás sikerét is befolyásolják, minél lejjebb haladunk a középfokú iskolák rangsorában, annál több olyan tanulót találunk, aki már a középfokú iskola kiválasztásánál kompromisszumokra kényszerült. Az ő esetükben a leggyakoribb, hogy nem képességeiknek és érdeklődésüknek megfelelő szakmát választanak, hanem olyat, amelyet a létszámhiányos iskolák „jobb híján” felkínálnak nekik. Az általános iskolát végzett, továbbtanulásra jelentkezők 10 százalékát nem abba a középfokú oktatási intézménybe veszik fel, ahova jelentkezett (HÍVES, 2007). Ők azok, akik átirányítás nyomán kerülnek a szakiskolai képzésbe, vagyis a szakiskolákban továbbtanulók csaknem fele olyan képzésben részesül, ahova a normál felvételi időszakban továbbtanulási kérelmét nem nyújtotta be.

Az oktatásirányítás az elmúlt évtizedekben a meglehetősen szűkös fejlesztési forrásokat a közoktatáson belül elsősorban a középrétegek iskolájának számító szakközépiskolák és gimnáziumok fejlesztésére koncentrált, miközben az alsó rétegek iskolájának számító szakiskolai képzés meglehetősen elhanyagolt területté vált. A szerkezetváltó gimnáziumi képzés, a két tannyelvű képzés, a nyelvi előkészítő osztályok és a kétszintű érettségi bevezetése a gimnáziumokban és a szakközépiskolákban a középosztálybeli családok gyermekei számára az átlagosnál sokkal színvonalasabb szolgáltatásokat tettek elérhetővé. Az egyházi vagy alapítványi fenntartásba került intézmények legtöbbször is érettségit adó középiskola volt, ami ugyancsak az oktatási kínálat bővítését és a színvonal emelését segítette elő. A főként hátrányos helyzetű gyermekeket oktató szakiskolai képzésben azonban nem került sor hasonló, az oktatás minőségét és hatékonyságát jelentősen javító fejlesztésekre. (A 2003 és 2006 között OM-irányítással lebonyolított Szakiskolai Fejlesztési Program pozitív hatásai sem a tanulmányi eredményeken, sem a nemzetközi összehasonlító teljesítménymérések eredményein nem voltak érzékelhetők.)

A szakiskolák, ahová jelenleg a legtöbb hátrányos helyzetű tanuló jár, felkészületlenül, súlyos teherként viselik a hátrányos helyzetű gyermekek általános képzésének és felzárkóztatásának feladatát.

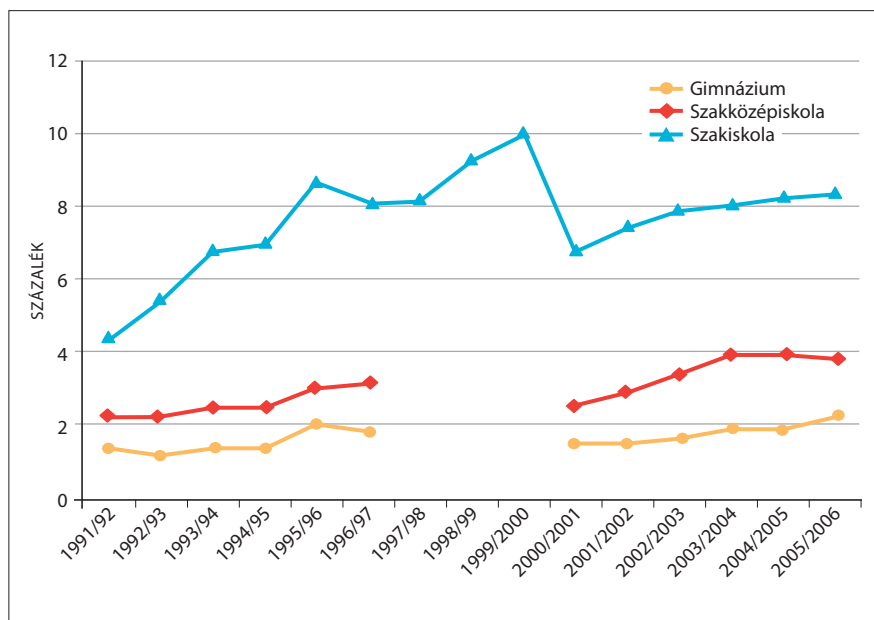
A szakiskolákban csaknem megduplázódott a veszélyeztető családi körülmények között élő tanulók aránya.

2. *A szakiskolákra háruló feladatok.* A szakiskolák – ahová jelenleg a legtöbb hátrányos helyzetű tanuló jár – a szakmai oktatás mellett, a feladatra felkészületlenül, súlyos teherként viselik a hátrányos helyzetű gyermekek általános képzésének és felzárkóztatásának feladatát. A megváltozott gazdasági és társadalmi környezet igényeinek a szakképző iskolák akkor sem tudtak volna tökéletesen megfelelni, ha az 1990-es évek közepétől bekövetkező oktatási expanzió nem ró rájuk újabb feladatokat. Az oktatási törvény 1996. évi módosítása azonban – annak felismerése alapján, hogy a magyar gazdaságnak az elkövetkező évtizedekben nem lesz szüksége a korábban nagy tömegben foglalkoztatott alacsony iskolázottságú munkaerőre, tehát elkerülhetetlen a legalsó társadalmi rétegek iskolázottsági szintjének emelése – ténylegesen bevezette (a korábban csak formálisan létező) 16 éves korig tartó tankötelezettséget (amely 2006 óta 18 éves korra emelkedett). Azaz minden gyermek számára kötelezővé tette a 10. évfolyamig tartó általános képzést.

A változás szükségszerű következménye az lett, hogy a szakiskolákba bekerültek azok a leginkább hátrányos helyzetű gyermekek is, akik korábban semmilyen középfokú iskolában nem tanultak tovább, akiknek súlyos tudás- és készség-, valamint szocializációs deficitjeik voltak, és akiket sem a továbbtanulásra, sem a szakmatanulásra nem motiválta sem az általános iskola, sem a család. Ennek következtében tovább romlott a szakiskolák tanulóinak szociális összetétele, és tovább növekedett a minden szempontból problémásnak számító tanulók száma. A statisztikai adatok szerint másfél évtized során csaknem megduplázódott a veszélyeztető családi körülmények között élő tanulók aránya, miközben a másik két középfokú iskolában (gimnázium, szakközépiskola)

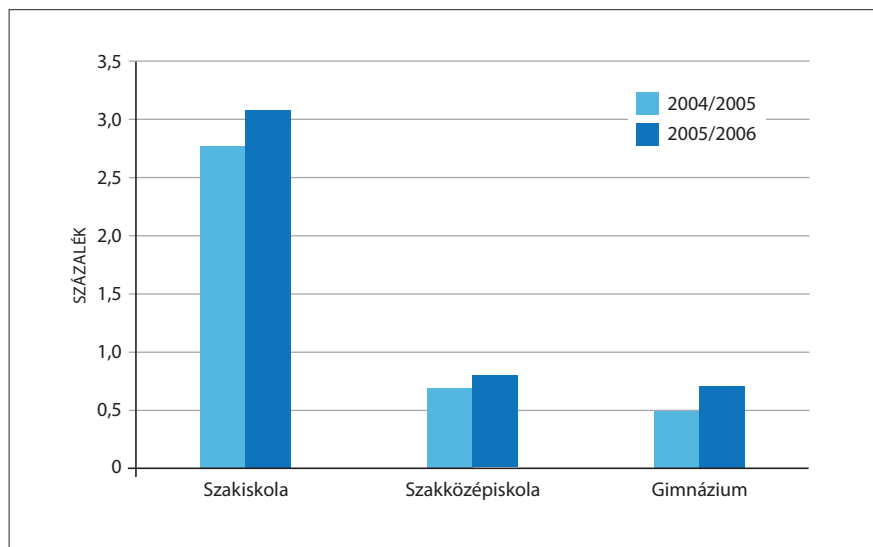
[4.1. ÁBRA]
Veszélyeztetett
tanulók aránya képzési
típusonként, 1990–2006
(százalék)

[FORRÁS] OM Oktatás-
statisztikai tájékoztatók
1990/1991–1999/2000, OM
Oktatásstatisztikai Évkönyv
2001/2002–2003/2004.



[4.2. ÁBRA]
Tanulási, magatartási
és beilleszkedési zavarral
küzdők százalékaránya

[FORRÁS] OM Oktatás-
statisztikai Évkönyv
2004/2005, 2005/2006.



ugyanaz az arány kevésbé nőtt, és jóval alacsonyabb szintű (4.1. ábra). A tanulási, magatartási és beilleszkedési zavarokkal küzdő tanulók aránya is jóval magasabb a szakiskolákban, mint az érettségít adó iskolatípusban (4.2. ábra).

Feltételezhető volt, hogy ezek a korábban is meglehetősen alacsony pedagógiai színvonalon működő intézmények az új feladatoknak csak akkor tudtak volna megfelelni, ha az oktatásirányítás mind a források elosztása, mind a szakmai támogatások tekintetében kiemelt feladatként kezelte fejlesztésüket. Mivel ez nem így történt, a szakiskolák teljesítménye és hatékonysága az elmúlt évek során fokozatosan romlott, és a krízishelyzet tartóssá vált. A szakiskolákban dolgozó pedagógusok azt tapasztalják, hogy a korábbinál hátrányosabb családi háttérrel, rosszabb tanulmányi eredményekkel és több adaptációs, illetve magatartási problémával küszködő gyermekek kerülnek be iskoláikba. A tanárok a szakiskolák fokozatosan „romló” tanuló összetétele miatt elégedetlenek iskoláikkal (LISKÓ, 2003). A felzárkóztatást, a nevelést és a szülőkkal való együttműködést a többi közép fokú iskola tanáraihoz képest jóval nagyobb arányban sorolják a legnehezebb feladataik közé (4.2. táblázat).

A szakmunkás/szakiskolai képzés nem képes az általános készségek megfelelő színvonalú fejlesztésére, a tanulók háromnegyede az olvasás-szövegértés és a matematika terén a legalacsonyabb szinten állt.

3. *A szakiskolák oktatási eredményei.* A bemutatott változások egyenes következménye, hogy jelenleg a szakmunkás/szakiskolai képzés nem képes az általános készségek megfelelő színvonalú fejlesztésére. Az országos kompetenciamérés 2006. évi 10. évfolyamosokra vonatkozó adatai azt mutatják, hogy míg az alacsony (1-es és 2-es) képességszintet¹ elérő diákok aránya a gimnáziumokban 8 százalék (olvasás-szövegértés teszt) és 14 százalék (matemati-

[1] Az 1-es és 2-es képességszint olvasás-szövegértésben a funkcionális analfabetizmust jelenti.

[4.2. TÁBLÁZAT]

A LEGNEHEZEBB FELADAT A TANTESTÜLETEK SZÁMÁRA, ISKOLATÍPUSOK SZERINT
(AZ ESETEK SZÁZALÉKÁBAN)

FELADATOK	Gimnázium	Szakközépiskola	Szakiskola
Oktatás			
Felzárkóztatás	22,2	63,9	70,9
Differenciált oktatás	42,2	56,9	49,1
Közismereti oktatás		18,1	32,7
Pályaorientáció		12,5	20,0
Szakelméleti oktatás		13,9	5,5
Szakmai gyakorlati oktatás		8,3	5,5
Nevelés			
Nevelés	42,2	61,1	63,6
Együttműködés a szülőkkel	20,0	29,2	54,5
Tanulók közötti konfliktusok	11,1	20,8	32,7
Tanulók és pedagógusok közötti konfliktusok		16,7	18,2
Tantestületen belüli konfliktusok	4,4	2,8	1,8
<i>N</i>	45	72	55
[FORRÁS] LISKÓ (2004).			

kateszt), a szakközépiskolákban pedig 25 százalék és 31 százalék volt, addig a szakiskolai tanulók háromnegyede mind az olvasás-szövegértés, mind a matematika tekintetében a legalacsonyabb (1-es) szinten állt. Ehhez hasonlóan szerény eredményt mutattak az elmúlt években a tanulók általános képzésére vonatkozó nemzetközi összehasonlító mérések is. A szakiskolások teljesítménye valamennyi tantárgy esetében messze alatta maradt a másik két magyar középfokú iskola átlagának és az európai országok hasonló iskoláiban mért eredményeknek. Az elmúlt öt évben a mérések ebben a tekintetben nem mutattak változást. A 2006. évi PISA-eredmények ugyancsak a szakiskolások igen jelentős lemaradásáról tudósítottak (4.3. táblázat).

A szakiskolákban – annak ellenére, hogy a középfokú iskolák közül itt a legalacsonyabbak a tanulmányi követelmények – az elmúlt 10 évben fokozatosan növekedett az évfolyamisméltésre bukott tanulók aránya, 2004-ben már majdnem háromszorosa volt a gimnáziumokénak, és közel kétszerese a szakközépiskoláknak (4.3. ábra).

Vagyis a jelenleg rendelkezésünkre álló mérési adatok egyértelműen és egybehangzóan azt bizonyítják, hogy a szakiskolákban a tanulók készségfejlesztésének és oktatásának eredményessége messze alatta marad a magyar és az európai középfokú iskolák átlagának. A szakiskolák jelenleg nem képesek megfelelni annak a követelménynek, hogy az intézményekbe belépő, többségükben hátrányos helyzetű tanulók eredményes általános képzését biztosítsák. Ez természetesen azt is kétségessé teszi, hogy képesek-e felkészíteni őket az egyre bonyolultabb szakmai ismeretek elsajátítására.

A szakiskolákban a készségfejlesztés és oktatás eredményessége messze alatta marad a magyar és az európai középfokú iskolák átlagának.

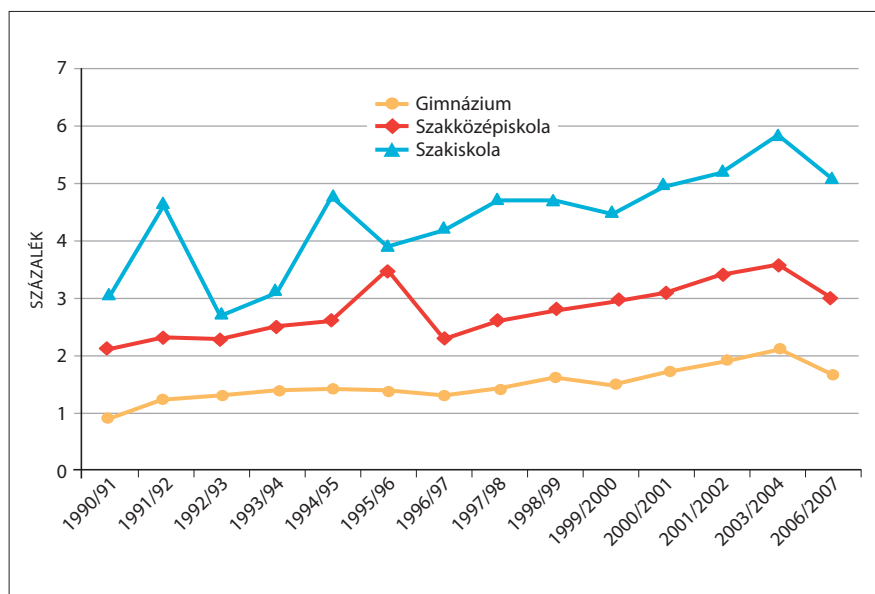
[4.3. TÁBLÁZAT] A PISA-VIZSGÁLATOK ÁTLAGOS EREDMÉNYEI ISKOLATÍPUSONKÉNT

MEGNEVEZÉS	Szövegértés		Matematika		Természettudomány		Problémamegoldás	
	Magyarország	OECD	Magyarország	OECD	Magyarország	OECD	Magyarország	OECD
PISA – 2000								
Szakiskolai tanulók	371	483	409	484	401	481		
Szakközép-iskolai tanulók	410	461	417	466	425	471		
Gimnáziumi tanulók	523	533	528	531	538	534		
PISA – 2003								
Szakképzésben részt vevők	402	476	410	484	426	479	420	485
Gimnáziumi tanulók	492	517	499	521	513	521	511	521
PISA – 2006								
Szakképzésben részt vevők	425	489	433	498	456	502		
Gimnáziumi tanulók	492	494	501	501	512	504		

[FORRÁS] http://pisaweb.acer.edu.au/oeed/oeed_pisa_data_s2.php, http://pisaweb.acer.edu.au/oeed_2003/oeed_pisa_data_s2.php, <http://pisa2006.acer.edu.au/>.

[4.3. ÁBRA]
Évfolyamismétlők
százalékaránya
a középfokú iskola típusa
szerint, 1990/1991–
2006/2007

[FORRÁS] OM Oktatás-
statistikai tájékoztatók
1990/1991–1999/2000, OM
Oktatásstatistikai Évkönyv
2001/2002–2003/2004.



A szakiskolákban az átlagosnál sokkal magasabb (közel 30 százalékos) a tanulók lemorzsolódása, és a hátrányos helyzetű tanulók közel felének nem sikerül szakmai képesítést szereznie.

4. *Lemorzsolódás.* A szakiskolákban az átlagosnál sokkal magasabb (közel 30 százalékos) a tanulók lemorzsolódása, és a belépő hátrányos helyzetű tanulók közel felének nem sikerül szakmai képesítést szereznie. Az iskolákból bizonyítvány nélkül kimaradók teljesen esélytelenek a munkapiaci boldogulásra. A rendszerváltást követő első évtized közepéig a szakiskolákból lemorzsolódók aránya nagyjából 20-22 százalék körül mozgott, a leginkább hátrányos helyzetűek szakiskolai továbbtanulását kikényszerítő törvényi intézkedések következtében azonban egyértelműen emelkedni kezdett. Amikor 1999-ben

már megközelítette a belépő tanulók egyharmadát, az oktatási minisztérium beszüntette az erre vonatkozó statisztikai adatközlést (4.4. ábra).

A lemorzsolódást vizsgáló kutatási eredmények (LISKÓ, 2002, 2003) szerint a hátrányos helyzetű tanulóknak (az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekeinek, azoknak a tanulóknak, akinek mindkét vagy legalább egyik szülőjük inaktív, és a roma tanulóknak) az átlagnál is sokkal nagyobb az esélyük arra, hogy kimaradjanak az iskolából (4.5. és 4.6. ábra).

Az iskolákban a roma tanulók arányának növekedésével együtt nőtt a 9. és 10. évfolyamosok között a kimaradók aránya (LISKÓ, 2002). A lemorzsolódás főként az első és második évfolyamon fordul elő, mielőtt a szakma tanulása egyáltalán elkezdődne. Vagyis pontosan azok a tanulók lépnek ki a tankötelezettségi korhatárt elérve, szakmai végzettség nélkül ezekből az iskolákból, akiket az expanziós szándék azért kényszerített továbbtanulásra, hogy javítsa munkapiaci esélyeiket. A középiskolai és szakmai bizonyítvány nélkül lemorzsolódó fiatalokra a munkaerőpiac alig tart igényt. A lemorzsolódók későbbi munkaerő-piaci helyzetét vizsgáló kutatások eredményei azt mutatják, hogy az iskolából kimaradók egynegyedének sikerül megkapaszkodnia egy másik iskolában, egyharmaduk talál valamilyen munkát (főként alkalmi, illegálisan foglalkoztatva, zsebből fizetve), és közel 40 százalékuk lesz munkanélküli (LISKÓ, 2002, 2003). A kimaradás a legtöbb esetben többféle okkal is magyarázható, a leggyakoribb mégis a tanulók rossz iskolai közérzete, vagyis az, hogy ezek a többségükben hátrányos helyzetű, nehezen kezelhető tanulók egyszerűen nem találták a helyüket az őket befogadni kénytelen, de oktatásuk és nevelésük problémáit megoldani képtelen szakiskolákban.

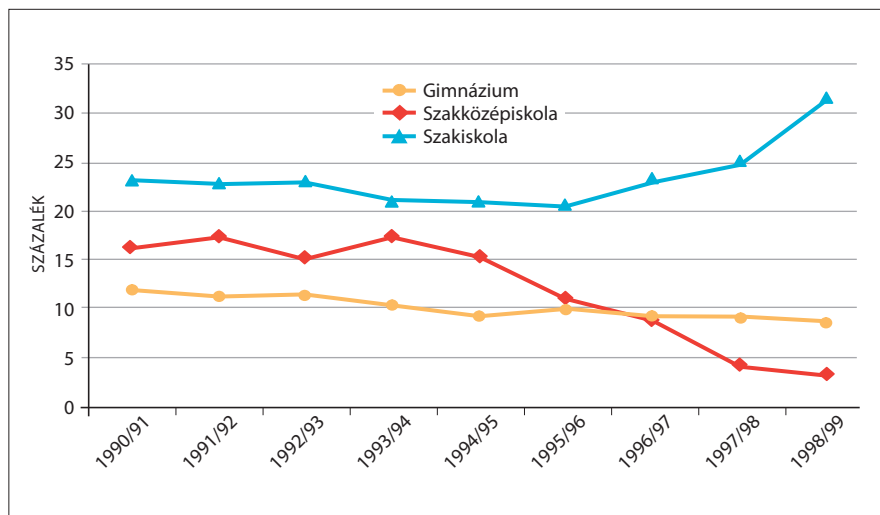
A kimaradó tanulók helyzetével volt iskoláik egyáltalán nem foglalkoznak, a tanárok alig emlékeznek rájuk, az esetek többségében örülnek, hogy sikerült megszabadulni tőlük, illetve oktatásuk és nevelésük kétségtelenül

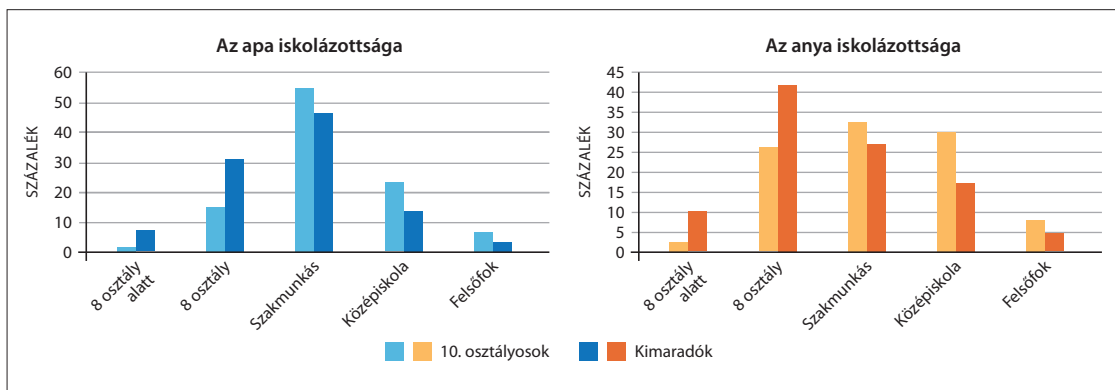
A középiskolai és szakmai bizonyítvány nélkül lemorzsolódó fiatalokra a munkaerőpiac alig tart igényt.

A kimaradó tanulók helyzetével volt iskoláik egyáltalán nem foglalkoznak.

[4.4. ÁBRA]
A lemorzsolódók
százalékaránya
iskolatípusonként
1990/1991–1998/1999

[FORRÁS] OM Oktatás-
statisztikai tájékoztatók
1990/1991–1999/2000.

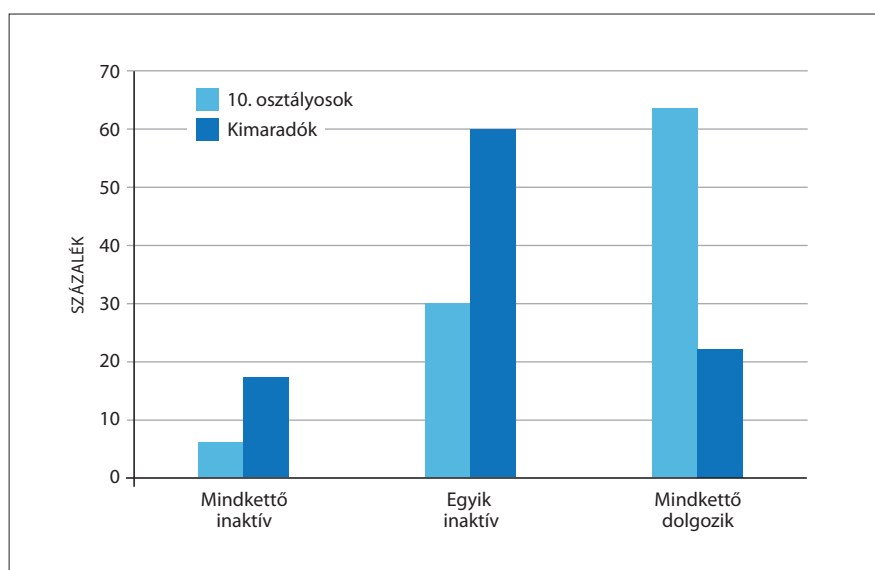




[4.5. ÁBRA]

A 10. évfolyamra járók és kimaradók megoszlása a szülők végzettsége szerint (százalék)

[FORRÁS] LISKÓ (2003).



[4.6. ÁBRA]

A 10. évfolyamra járók és kimaradók megoszlása a szülők munkaerő-piaci státusa szerint (százalék)

[FORRÁS] LISKÓ (2003).

nehéz problémáitól (LISKÓ, 2003). Mivel 16 éves korukat elérve túlléptek a tankötelezettségi korhatáron, lényegében csak saját magukra és többnyire a reménytelen leszakadás állapotában tengődő családjaik támogatására számíthattak további sorsuk alakításában. A 2000-es évek elején az állami támogatást nélkülözve, mindössze néhány pedagógus szakmai lelkesedésére, valamint nehezen elnyerhető pályázati támogatásokra alapozva ugyan már léteztek olyan *második esély* iskolák, amelyek a normál rendszerből idő előtt kihullott gyermekek oktatását vállalták, de befogadási kapacitásuk messze alatta maradt a *reintegrációra* szoruló kimaradó gyermekek tömegének. (Az ilyen feladatra vállalkozó budapesti Belvárosi Tanoda például a jelentkezők nagy tömege miatt körülbelül olyan szigorú felvételi szelekcióra kényszerült, mint az elit gimnáziumok.) Az oktatásirányítás részéről megmutatkozó közömbösséget, illetve a problémával való szembenézés és a megoldására való

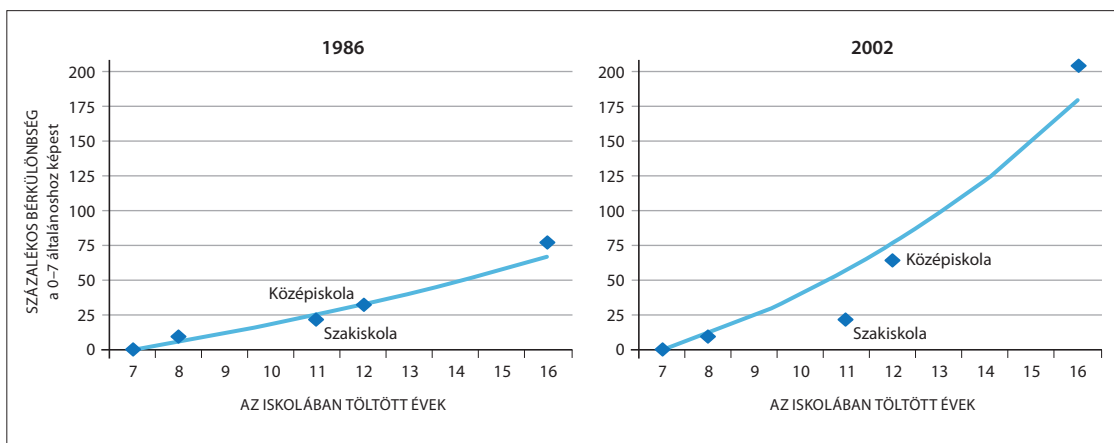
hajlandóság hiányát bizonyítja, hogy a lemorzsolódók „reintegrációjára” hivatott, államilag támogatott *második esély* iskolák hálózatát azóta sem sikerült jelentősen bővíteni.

A rendszerváltás után a szakiskolák gazdasági környezete megváltozott – a munkaerőpiacon csökkent az érettségi nélküli szakképzett munkaerő iránti kereslet.

5. *A szakiskolai végzettség munkaerő-piaci leértékelődése.* A rendszerváltás előtt a szakiskolák legfőbb feladata a szocialista nagyüzemekben eredményesen alkalmazható szakmunkásréteg képzése volt. Mivel a „megrendelők” többsége alacsony technikai szinten működő állami ipari nagyüzem volt, a tanulók többségét sem alapos szaktudásra és bonyolult szakmai feladatok megoldására, hanem egyszerű betanított munkára képezték, és a hároméves képzési folyamat során egyértelműen a szakmai ismeretek domináltak. A szakmai képzés és az általános képzés párhuzamosan folyt, és az általános képzés színvonalának és minőségének csekély volt a jelentősége. Ennek megfelelően alakultak a szakmunkásképző iskolák tantestületi struktúrái (szakmai tanár volt az igazgató, és a szakelméletet oktatók voltak a nagy tekintélyű tanárok), a tanulókkal szemben támasztott követelmények (a szakmai tárgyak voltak fontosak, a „közismereti” tárgyaktól meg se lehetett bukni) és az iskolákban alkalmazott pedagógiai módszerek (tekintélyelvűség, kemény büntetések, alkalmazkodásra nevelés, rend és fegyelem stb.). A rendszerváltás után a szakiskolák gazdasági környezete gyorsan és radikálisan megváltozott. A munkaerőpiacon csökkent az érettségi nélküli szakképzett munkaerő iránti kereslet. A szakképzett, de érettségivel nem rendelkezők foglalkoztatása jelentősen csökkent, a férfiak esetében a rendszerváltás előtti csaknem 100 százalékról 80 százalék alá, a nőknél 90 százalékról 70 százalék körülire. Az iskolai végzettség kereseti hozama, a középiskola és különösen a felsőfokú végzettség hozama, a 8 általánost vagy az annál kevesebbet végzettekéhez képest nagymértékben megnőtt, a szakiskolai végzettség hozama azonban nem változott (4.7. ábra). A mun-

[4.7. ÁBRA]
Az iskolai végzettség hozama, 1986 és 2002

[FORRÁS] KÉZDI (2007).



[4.4. TÁBLÁZAT]

A KÖZÉPFOKÚ OKTATÁSBÓL KILÉPŐK MEGOSZLÁSA MUNKAERŐ-PIACI STÁTUSUK SZERINT EGY ÉVVEL AZ ISKOLA ELVÉGZÉSE UTÁN (SZÁZALÉK)

KÉPZÉSI FORMA	Tanul	Dolgozik	Munkanélküli	Egyéb	N
Szerkezetváltó gimnázium	97,1			2,9	35
Hagyományos gimnázium	88,9	4,9	1,2	4,9	81
Szakközépiskola	66,4	14,6	10,9	8,0	137
Szaktanulmányozó	35,4	35,4	19,5	9,8	82
Összesen	67,5	15,8	9,6	7,2	335
[FORRÁS] LISKÓ (2004).					

kaerőpiac a rendszerváltással kettészakadt érettségizett és érettségivel nem rendelkező munkavállalókra (KÉZDI, 2007).

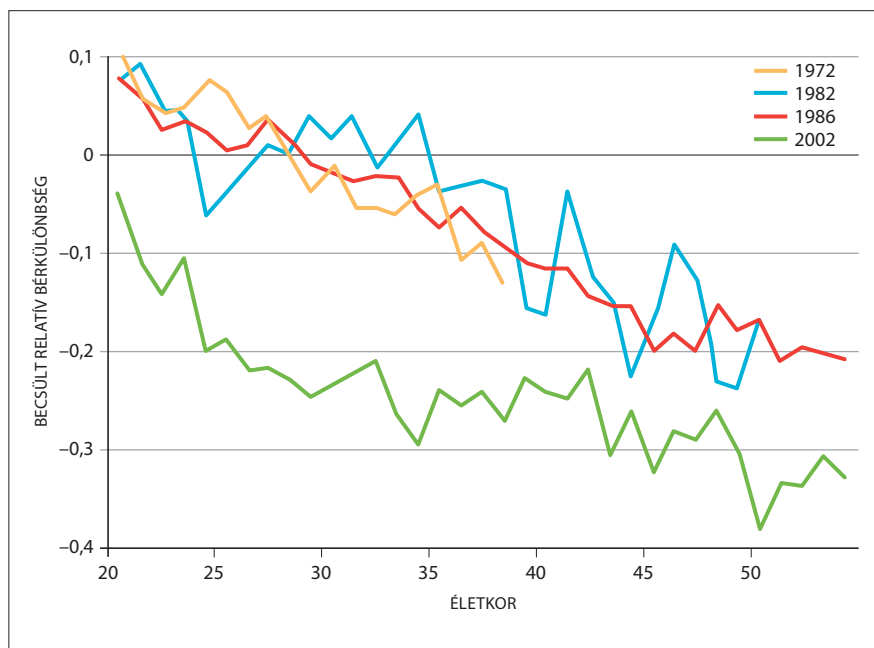
A pályakezdő szakiskolásokat vizsgáló kutatások azt mutatják (LISKÓ, 2004), hogy a végzősök bő egyharmada a tökéletes bizonytalanság kilátásaival lép ki a munkapiacra. A végzetek egyötöde munkanélküli lesz, és alig több, mint harmada talál munkát (4.4. táblázat).

A legalacsonyabban iskolázott szülők gyermekei esetében ez a bizonytalan perspektíva még a szakiskolások átlagánál is jellemzőbb. Részben ennek a bizonytalan munkapiaci perspektívának köszönhető, hogy a szakiskolát végzetek körében az utóbbi években határozottan megnőtt a tanulási ambíció. A szakiskolások túlnyomó többsége nem tekinti befejezettnek tanulmányait a középfokú iskola elvégzésével (LISKÓ, 2004), csaknem 50 százalékuk a szakiskola befejezése után az érettségi megszerzését tervezi, és a végzést követően a tanulók bő egyharmada (35 százalék) tovább folytatja tanulmányait. A továbbtanuló végzős szakiskolások többsége elsősorban a munkanélküliség elkerülését, illetve a munkapiaci esélyek javulását várja a továbbtanulástól. A tovább nem tanuló szakiskolások közül 50 százalék volt a középfokú iskola elvégzését követő évben hosszabb-rövidebb ideig munka nélkül. A munkába álló szakiskolát végzeteknek alig több, mint a fele talált szakmájának megfelelő munkát, és munkabérük is jóval elmaradt attól, amit előzetesen reméltek (LISKÓ, 2004).

A szakmunkás/szakiskolai végzettség munkaerő-piaci leértékelődése elsődlegesen ahhoz köthető, hogy a szakiskolai képzésben elsajátított speciális készségek egyre jobban leértékelődtek, az általános készségek pedig felértékelődtek. Ezt számos kutatási eredmény megerősíti. Az életkor emelkedésével, az életpályán előrehaladva, az azonos életkorú szakmunkás/szakiskolai végzettségűek kereseti lemaradása az azonos gyakorlati idejű érettségizettek keresetéhez képest a korábbinál gyorsabban és jelentősebben nőtt (4.8. ábra), ami annak a következménye, hogy az érettségit adó iskolatípusokban elsajátított általános készségek több feladatkörben alkalmazhatók, vagy jobban lehet építeni rájuk, ezért az ilyen készségekkel rendelkezők jobban tudnak alkalmazkodni a változó igényekhez, mert inkább képesek új ismereteket elsajátítani.

A munkaerő-piaci leértékelődés elsődlegesen ahhoz köthető, hogy a szakiskolában elsajátított speciális készségek egyre jobban le-, az általános készségek pedig felértékelődtek.

[4.8. ÁBRA]
A szakmunkások keresetének alakulása az életpálya során a középiskolát végzettekhez képest, 1972, 1982, 1986, 2002
[FORRÁS] KÉZDI (2007).



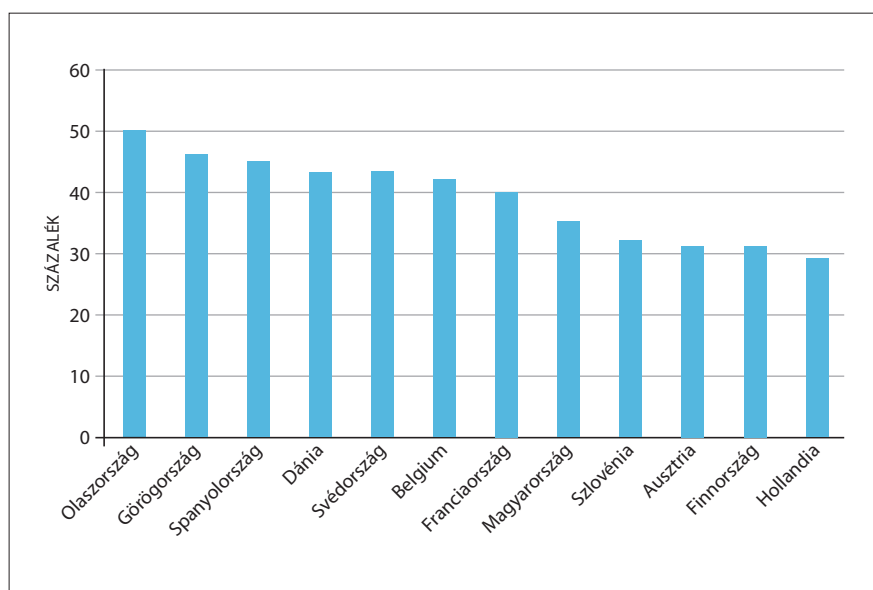
A szakképzés nyújtotta speciális készségek viszont gyorsan elavulnak, és a szakmunkások életpályájukon előrehaladva nem vagy kevésbé képesek megújítani tudásukat (KÉZDI, 2007). A szakmunkás/szakiskolai végzettségűek kereseti lemaradásának növekedése egyrészt abból következik, hogy megváltozott a foglalkoztatás stabilitása, így ma sokkal kevésbé lehet arra számítani, hogy a munkaerőpiacra kikerülő fiatal ugyanabban a szakmában dolgozza le aktív évtizedeit. Másrészt az általános technológiai fejlődés következményeként, a szakmák tartalmának folyamatos változása nyomán a foglalkoztatás még azonos szakmán belül is csak akkor lehet tartós, ha valaki alkalmas új tudás folyamatos megszerzésére, és képezhetőségének feltételei adottak. Az általános készségek hiánya — a munkakörök tartalmának változása és az alapkészségek iránti (például írás-olvasási) követelmények növekedése miatt — pedig ugyancsak jelentősen csökkenti a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek foglalkoztatási esélyeit. Ezt mutatják a munkahelyi írás-olvasási követelményeknek a foglalkoztatottak iskolázottság szerinti összetételére gyakorolt hatását vizsgáló kutatások eredményei (KÖLLŐ, 2006). A foglalkozások szakmatartalmát feltáró kutatások is azt bizonyítják, hogy a munkakörök tartalma Magyarországon is úgy alakult át, hogy az általános készségek (új ismeretek befogadásának képessége, a kommunikációs képességek, infokommunikációs felhasználói készségek stb.) egyre fontosabbak a szakmunkás foglalkozásokban (KOSZÓ ÉS SZERZŐTÁRSAI, 2007). Az alapkészségek fejlesztése tehát különösen nélkülözhetetlennek látszik a szakiskolai végzettségűek munkaerő-piaci esélyeinek javításához.

6. *Illeszkedési probléma, a képzési kínálat szakcsoportok szerinti változásai.* A szakmunkásképzés méretének és munkaerő-piaci értékének jelentős csökkenése – az általános készségek alacsony szintje és az iskolának a tanulók felzárkóztatáshoz szükséges felkészületlensége mellett – abból is következik, hogy a szakképzés nem követte a szakmák iránti kereslet változásait. A szakiskolai képzésből kilépők szakmák szerinti összetételét és a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek iránti keresletet összevető kutatások eredményei (KÉZDI, 2007) azt mutatják, hogy a szakiskolai képzés kibocsátása reagált ugyan a kereslet átrendeződésére, de nem követte azt teljes mértékben, és a szakiskolai végzettség „illeszkedése” kifejezetten romlott a rendszerváltozás után. A szakmájukban nem, vagy egyáltalán nem foglalkoztatott szakmunkás/szakiskolai végzettségűek aránya a rendszerváltás előtti 35-40 százalékról 60 százalék körülire emelkedett (KÉZDI, 2006, 2007). Az iskolából a munkába történő átmenetet vizsgáló, nemzetközi összehasonlító elemzések eredményei (EUROSTAT, 2003) ugyanakkor azt mutatják, hogy a végzettséghez nem illeszkedő állásban történő foglalkoztatás a középfokú szakképzésben végzett pályakezdők esetében (amelybe a szakközépiskolát végzettek is beletartoznak) 35 százalékos. Ez az arány alacsonyabb, mint a legtöbb európai országban (4.9. ábra).

A szakiskolai végzettség „illeszkedése” kifejezetten romlott a rendszerváltozás után. A szakmájukban nem, vagy egyáltalán nem foglalkoztatott szakmunkás/szakiskolai végzettségűek aránya a rendszerváltás előtti 35-40 százalékról 60 százalék körülire emelkedett.

A képzési kínálat nem megfelelő alkalmazkodásában több tényező is szerepet játszott, például az, hogy a szakiskolai képzés egyre szétaprózottabb intézményrendszerben folyt. A szakiskolai tanulók létszámának jelentős csökkenése ellenére a szakiskolai feladatellátási helyek száma 1990 és 2006 között 465-ről 580-ra nőtt. Jelenleg a szakiskolai feladatellátás 90 százaléka többcélú, szakközépiskolai és/vagy általános iskolai, gimnáziumi képzést is nyújtó intéz-

[4.9. ÁBRA]
A középfokú szakképzésben végzett pályakezdők között a végzettséghez nem illeszkedő foglalkozásban dolgozók százalékaránya az EU-országokban, 2000
[FORRÁS] EUROSTAT (2003).



ményben zajlik. A képzési kínálat kialakítását számos intézményi szempont – tanári álláshelyek megtartása, a szakképzési alaphoz történő hozzáférés – befolyásolja (MÁRTONFI, 2007; FARKAS, 2008). A szakiskolai képzésben végzettek munkaerő-piaci sikeressége azonban (részben az információk hiánya miatt) nem játszik meghatározó szerepet a képzési kínálat alakításában.

Az is gyengítette a képzési kínálat alkalmazkodását, hogy az 1990-es évek elején a tanulók gyakorlati képzésében korábban jelentős szerepet vállaló (üzemi tanműhelyeket fenntartó, csoportos gyakorlati képzést biztosító) nagyüzemek felmondták a szakképzési szerepvállalást és az iskolákkal való együttműködést. A szakiskoláknak ebben a helyzetben nem volt más választásuk, mint iskolai tanműhelyeket biztosítani (építeni, bővíteni stb.) a képzés folyamatosága érdekében akkor is, ha ezek ellátottsága és felszereltsége mélyen alatta maradt a kívánatos minőségnek. A gazdasági körülmények konszolidációja és a szakiskolás tanulók létszámának drámai csökkenése ugyan a 2000-es évek elejére javított valamit a gazdasági képzőhelyek kínálatán, de a szakiskolai tanulók 40 százaléka jelenleg is kizárólag iskolai tanműhelyben szerzi meg a szakmához szükséges gyakorlati ismereteket.

A szakképzés kínálatának a munkaerő-piaci igényekhez történő jobb alkalmazkodása érdekében a kormányzat 2007-ben fontos (törvénymódosításokban és fejlesztési tervekben megjelenő) reformlépésekre szánta el magát: a szakképzés infrastruktúrájára vonatkozó fejlesztések intézményi koncentrációja a térségi integrált szakképző központokba (TISZK); az oktatás minőségének intézményi szintű és országos mérése (rendszeres teljesítménymérés bevezetése); az oktatás hatékonyságának intézményi szintű és országos mérése, a végzettek pályakövetésének bevezetése.

A pályakövetési rendszer működtetéséhez a közoktatási törvény módosítása rendelkezett arról, hogy mely szereplőknek milyen adatokat kell szolgáltatniuk. E szerint a végzett tanuló szolgáltat információt a pályakövetési rendszer részére, ha nem foglalkoztatott; ha foglalkoztatott, akkor a foglalkoztató közöl adatot arról, hogy milyen munkakörben foglalkoztatja frissen végzett dolgozóját, illetve hogy az milyen tevékenységet lát el; az iskola pedig a szakmai vizsga letételéről szolgáltat adatot a pályakövetési rendszernek. A regionális fejlesztési és képzési bizottságok feladatkörébe utalták, hogy régiójukban meghatározzák a szakképzés fejlesztési irányait és beiskolázási arányait, részt vegyenek a kialakítandó pályakövetési rendszer működtetésében, valamint a régióban működő helyi önkormányzatoknál kezdeményezzék a szakképzés-szervezési társulások megalakulását.

7. A keresleti előrejelzés problémái. A képzési szerkezetnek a munkaerő-piaci kereslettel történő összehangolása akkor javíthatja a szakiskolai végzettségűek munkaerő-piaci esélyeit, ha megfelelő információkon alapul. A regionális fejlesztési és képzési bizottságok pontosabb információval rendelkezhetnek a szakképzésben végzettek munkaerő-piaci esélyeiről, mint az iskolafenntartók vagy az iskolák. A probléma azonban az, hogy a jelenleg az államigazga-

A képzési szerkezet összehangolása a munkapiaci kereslettel akkor javíthatja a szakiskolai végzettségűek munkapiaci esélyeit, ha megfelelő információkon alapul, a jelenleg rendelkezésre álló adatok azonban nem elégségesek a munkapiaci sikeresség méréséhez.

tásban keletkező vagy más eseti adatfelvételekből rendelkezésre álló adatok sem elégségesek a munkaerő-piaci sikeresség méréséhez, és nagyon valószínű, hogy a bevezetésre kerülő pályakövetési rendszer sem lesz képes megbízható adatokat szolgáltatni. A különböző végzettségűek iránti igények megállapítása ugyanis még rövid távon is igen nagy nehézségekbe ütközik. Aggasztó példa erre, hogy az Állami Foglalkoztatási Szolgálat rövid távú vállalati kikérdezéseken alapuló munkaerő-piaci prognózisában, amelyben megkülönböztetnek *keresett* és *romló pozíciójú* szakmákat, gyakran ugyanazokat a foglalkozásokat le lehetjük fel mind a *keresett*, mind pedig a *romló pozíciójú* foglalkozások sorában.²

A vállalati kikérdezésen alapuló módszerek tehát rövid távon is kevésbé használhatók a kereslet változásainak előrejelzéseikhez. A vállalatok számára ugyanis semmilyen következménnyel nem jár, ha olyan felvételi szándékot jeleznek, amely a későbbiekben meghiúsul. A kikérdezések általában nem adnak információt arról, hogy az álláshelyek miért betöltetlenek: azért, mert magasabb bérek mellett sem lenne jelentkező, vagy azért, mert a kínált bérek nem elégségesek az állás betöltéséhez, vagy azért, mert a munkáltatók nem tartják megfelelőnek a jelentkezők tudását, ami többnyire egyet jelent azzal, hogy alacsonyabb kínálati bérek mellett csak a rosszabb képességű munkavállalók fogadnák el az állást. A rövid távú munkaerő-piaci prognózisokban „hiányszakmaként” szereplő foglalkozások egy részében nagy valószínűséggel jelentős szerepet játszik az is, hogy alacsonyak a kínálati bérek (SELMECZY ÉS SZERZŐTÁRSAI, 2007). Ha rövid távon készülnének is megbízható előrejelzések a várható munkakeresletről a szakiskolai/szakközépiskolai beiskolázási arányok meghatározásakor, akkor sem ezekre, hanem középtávú előrejelzésekre volna szükség. Megbízható, módszertanilag is megalapozott középtávú munkaerő-piaci előrejelzések pedig jelenleg nem állnak rendelkezésre, és ezek elkészítéséhez elégséges adatbázisok sem.

A kereslet és kínálat összehangolásának egyik fontos eszköze az iskolákból kikerülő további életpályájának vizsgálata. Ennek adatgyűjtési módszere azonban komoly megbízhatósági aggályokat kelt.

8. *A pályakövetési rendszer megbízhatósága.* A kereslet és kínálat összehangolásának egyik fontos eszköze lehet az iskolákból kikerülő fiatalok iskolai, illetve munkaerő-piaci életpályájának vizsgálata. A pályakövetési rendszer közoktatási törvényben lefektetett adatgyűjtési módszere azonban komoly aggályokat kelt a gyűjteni kívánt adatok megbízhatóságával kapcsolatban (GALASI, 2007). A nem foglalkoztatott pályakezdők között minden valószínűség szerint igen nagy arányú lesz a bejelentési kötelezettség elmulasztása, és az információt nem szolgáltatók várhatóan szisztematikusan különbözni fognak a válaszadóktól. Hasonló problémák merülhetnek fel a vállalati adatszolgáltatási kötelezettséggel kapcsolatban is, ahol a hiányzó válaszok ugyancsak komolyan torzíthatják az eredményeket. Az adatfelvétel csak a foglalkoztatottságot vizsgálja, valamint azt, hogy a betöltött álláshely „illeszkedik-e” a foglalkoztatot-

[2] Lásd az Állami Foglalkoztatási Szolgálat megyei szakmapozíciós táblázatait: http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_borsod_stat_szakma_fogl_poz.

tak végzettségéhez. Nem terjed ki a munkaerő-piaci sikeresség legfontosabb indikátorára, a keresetre, valamint számos más, a munkaerő-piaci sikerességet befolyásoló jellemzőre (például az egyén végzést követő képzéstörténetére, az iskolában és iskolán kívül szerzett általános készségeire).

9. *Rövid távú vállalati igények vagy hosszú távú alkalmazkodóképesség.* Megfelelő előrejelzések és információforrások hiányában a regionális fejlesztési és képzési bizottságok a szakképzés képzési és beiskolázási szerkezetének kialakítása során – a gazdálkodók körében végzett felméréseikre alapozva – döntően a vállalkozások rövid távú munkaerő-piaci igényeire tudnak támaszkodni, mivel e felmérések rövid távra nyújtanak információt a szakképzett munkaerő iránti kereslet alakulásáról. Ezért fennáll annak a veszélye, hogy a hosszú távú alkalmazkodóképességet befolyásoló szempontok nem jelennek meg a rövid távú munkaerő-piaci szükségletek kielégítése során, vagyis a középfokú szakképzés arányainak kialakításakor arra törekszenek majd, hogy az általános képzés és a hosszú távú alkalmazkodókészség rovására elégítsék ki a rövid távú vállalati igényeket. Rövid távon a vállalatoknak ez megtakarítással jár, mert néhány évig esetleg foglalkoztathatják a szakképzésből kikerülőket; majd ha azok már nem képesek alkalmazkodni a megváltozott igényekhez, akkor újabb frissen végzeteket alkalmaznak, akik átmenetileg ismét néhány évig foglalkoztathatók, és így tovább. Hosszú távon ez a megoldás igen nagy társadalmi költségekkel jár. Ez a veszély annál is valószínűbbnek látszik, mivel jelenleg a magyar vállalatok közül csak nagyon kevesen foglalkoznak munkavállalók folyamatos, vállalaton belüli képzésével. A vállalatok zöme ma arra számít, hogy saját speciális igényeire kiképzett, munkatapasztalattal rendelkező végzeteket kap az iskolarendszertől. Amellett, hogy ez értelmetlen követelmény, éles ellentétben is áll a modern nyugati vállalati gyakorlattal is, ahol a vállalaton belüli képzés igen kiterjedt mértékű, és ez biztosítja tömegméretekben a speciális készségek és munkatapasztalatok elsajátítását (EUROSTAT, 2002).

A középfokú szakképzés arányainak kialakításakor arra törekszenek, hogy az általános képzés és a hosszú távú alkalmazkodókészség rovására elégítsék ki a rövid távú vállalati igényeket.

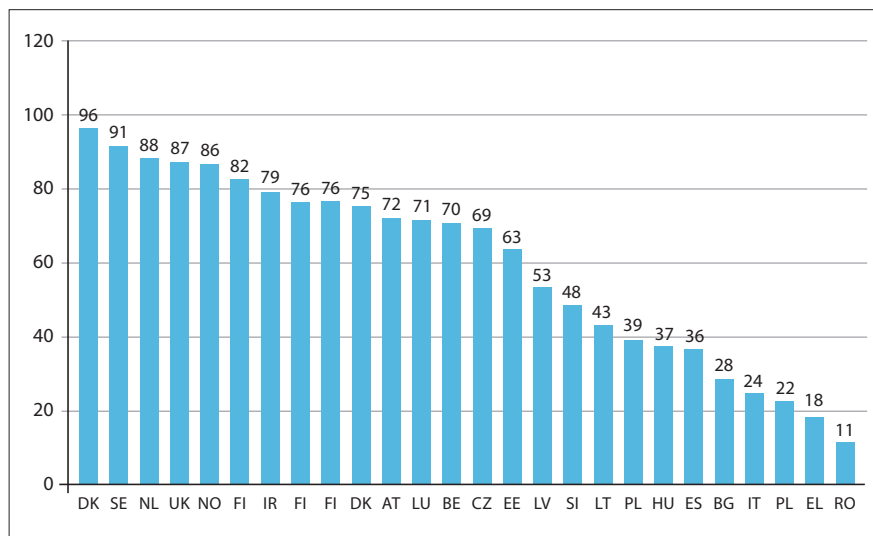
Magyarországon a felnőttképzésben való részvételi arányok a legalacsonyabbak között vannak az EU-ban. A képzést nyújtó vállalatok aránya és a vállalati képzésekben való részvételi arányok is átlag alattiak.

10. *Vállalati képzés, felnőttképzés.* Magyarországon a felnőtt népesség képzésben való részvételi arányai a legalacsonyabbak között helyezkednek el az EU-ban.³ Ugyancsak átlag alatti arányban nyújtanak képzést a vállalatok, valamint vesznek részt a dolgozók a vállalati képzésekben. Az Eurostat felvétele szerint a magyar cégek 37 százaléka nyújt képzést dolgozóinak (EUROSTAT, 2002), ez jóval elmarad az EU-25 57 százalékos átlagától, és csak néhány országban figyelhetünk meg a hazainál alacsonyabb arányokat (4.10. ábra).

A képzést nyújtó vállalatokban a részvételi arány is átlag alatti, 26 százalék. Magyar adatfelvételek még ennél is jóval alacsonyabb arányokat mutatnak. SELMECZY ÉS SZERZŐTÁRSAI (2007) szerint 2006-ban a vállalatok 18 százaléka képezte dolgozóit. Az alacsony képzési hajlandóság okairól jelenleg nem áll-

[3] A végzettség szerinti részvételi arányok különbségét a foglalkoztatáspolitikai eszközökről szóló 11. fejezet mutatja be.

[4.10. ÁBRA]
A képzést nyújtó
vállalatok az összes
vállalat arányában
az EU-országokban,
2000 (százalék)
[FORRÁS] EUROSTAT (2002).



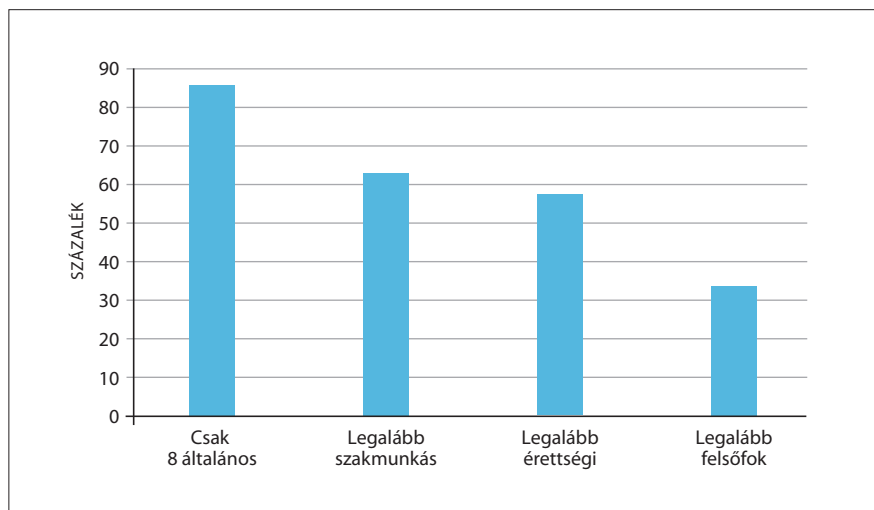
Rövidítések AT: Ausztria, BE: Belgium, BG: Bulgária, CZ: Cseh Köztársaság, DK: Dánia, EE: Észtország, EL: Görögország, ES: Spanyolország, FI: Finnország, FR: Franciaország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, CY: Ciprus, LV: Lettország, IR: Írország, LT: Litvánia, LU: Luxemburg, NL: Hollandia, NO: Norvégia, PL: Lengyelország, RO: Románia, SI: Szlovénia, SE: Svédország, UK: Nagy-Britannia.

nak rendelkezésre kutatási eredmények. Ezek vizsgálatára azonban feltétlenül szükség lenne ahhoz, hogy olyan környezetet lehessen teremteni a vállalatok számára, amelyben képzési hajlandóságuk növekszik. Azt feltételezhetjük, hogy ebben szerepet játszhatnak a következők: 1. az intenzív munkaerő-forgalom, 2. a minimálbér-szabályok (amelyek különösen a kevésbé iskolázott rétegek esetében nem teszik lehetővé, hogy a képzés költségeinek egy részét alacsonyabb keresetek formájában ráterheljék a dolgozókra), 3. a vállalatok üzleti várakozásainak bizonytalansága, 4. a munkavállalók általános és tanulási képességeinek hiánya (ami nagyon megnövelné a vállalatok számára a képzési költségeket, ha képezni akarnák dolgozóikat), és emellett 5. más intézményi és szabályozási okok is.

A képzési rendszernek a rövid távú vállalati igényekhez való igazítása viszont hosszú távon rontja a képzésből kikerülő foglalkoztatási esélyeit. A közpénzből finanszírozott szakképzésnek elsősorban a résztvevők általános és szakmai alapkészségeit kell fejleszteniük, ugyanis csak ez adhat lehetőséget az életpálya során a tovább- és átképzéshez, valamint a vállalati speciális tudást biztosító (vállalati forrásokból finanszírozott) képzésekhez, vagyis a szakmunkás/szakiskolai végzettségük hosszú távú munkaerő-piaci boldogulásához.

11. *A szakiskolai képzés értékelése.* A szakiskolákban sűrűsödő oktatási és nevelési problémákról, valamint a képzés fokozatosan romló színvonaláról nemcsak a szociológiai kutatások tudósítanak, hanem a tömegkommunikációban megjelenő publikációk is. A szakiskolai képzés színvonalát és eredményeit általános

[4.11. ÁBRA]
A munkapiaci
perspektíváikkal
elégedetlen szakiskolát
végzettek aránya a szülők
iskolai végzettsége szerint
(százalék)
[FORRÁS] LISKÓ (2004).



társadalmi elégedetlenség kíséri a szülők, a munkáltatók és a tanárok részéről is. Pályakezddőként, további perspektíváikat értékelve, a szakiskolát végzettek a legkevésbé elégedettek a középfokú iskolákból kilépők közül (LISKÓ, 2004). Közülük is leginkább azok találják kilátástalannak helyzetüket, akiknek a szülei a legalacsonyabb iskolai végzettségűek (4.11. ábra).

Annak érdekében, hogy ezek a problémák megszűnjenek, alapvető változásokat elindító, sürgős és hatékony beavatkozásra van szükség. A szakmai képzési szakasz fejlesztésére irányuló reformlépések mellett nélkülözhetetlen az általános képzés, illetve készségfejlesztés minőségének és hatékonyságának javítása, ezért a következő fejlesztési javaslataink elsősorban erre a területre irányulnak.

■ JAVASLATOK

1. *Az általános és a szakmai képzés intézményi szintű szétválasztása.* A középfokú intézményrendszer olyan irányú átalakítását javasoljuk, amely hosszú távon minden gyermek számára elérhető, egységes, komprehenzív típusú középfokú oktatási intézményrendszer kialakítását teszi lehetővé. A jelenlegi kormány elképzeléseinek megfelelően a szakképző iskolákban ellátott szakképzési feladatokat a jövőben összevont szakképző intézmények, a térségi integrált szakképző központok (TISZK) veszik át, amelyek regionális szempontok szerint tervezett képzési struktúrával és koncentrált fejlesztési lehetőségekkel a jelenleginél hatékonyabban képesek ellátni ezt a feladatot.

Ehhez a fejlesztési elképzeléshez kapcsolódva, a jelenleg kidolgozott és a törvény által engedélyezett TISZK-modellek közül annak a megvalósítását

javasoljuk, amely lehetővé teszi, hogy a szakmai képzés a szakképző központokban valósuljon meg, az általános képzés (az érettségire felkészítő képzés, valamint a szakmatanulásra felkészítő 9–10. osztályos képzés a pályaorientációs felkészítéssel együtt) pedig a tanulók lakóhelyétől elérhető távolságban működtetett középiskolákban történjen. Ez az átalakítás lehetővé tenné, hogy a szakképző iskolák kisebbik része (régióként négy-öt intézmény) szakképző centrumként (TISZK) működjön tovább, ahol érettségi előtti (szakiskolai), érettségi utáni (szakközépiskolai), valamint felnőttkori szakmai képzés folyik, magas színvonalon és modern technikai felszereltség mellett. A fennmaradó szakképző intézmények pedig olyan középiskolákká alakuljanak át, ahol érettségire és szakmai képzésre felkészítő, készségfejlesztésre koncentráló általános képzés folyik.

Javasoljuk a jelenleg kizárólag szakiskolai képzést folytató iskolák összevonását az érettségire is felkészítő középfokú iskolákkal. Hosszú távú célkitűzésként javasoljuk, hogy valamennyi tanuló eljusson az érettségi megszerzéséig. Rövid távon pedig azt, hogy az érettségire való felkészítés mellett az iskolák folytassanak az érettségi nélküli szakmatanulásra történő készségfejlesztő képzést is, megadva a 10. osztály utáni kilépés lehetőségét. Ebben az esetben egyszerűsödne a kétféle képzési szakaszhoz tartozó intézmények szakmai felügyelete és irányítása (a szakképző iskolákat jelenleg két minisztérium felügyeli, akadozó együttműködéssel). És egyúttal nemcsak a szakképzés infrastruktúrájának a fejlesztése lenne racionálisabban megvalósítható, hanem az oktatási intézmények feladatainak tisztázásával az általános képzés színvonalas megvalósításához és a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatásához nélkülözhetetlen személyi feltételek és pedagógiai eljárások is igényesebben fejleszthetők lennének.

2. *A szakmatanulásra felkészítő általános képzés* (a 9. és 10. évfolyamon) csak akkor lehet eredményes, ha a hátrányok kiegyenlítése érdekében szerzett hazai és nemzetközi tudásra és tapasztalatokra épül. Ennek érdekében javasoljuk:

- a) a hátrányok kiegyenlítéséhez és a készségfejlesztéshez eredményesen alkalmazható tantervi programcsomagok (tankönyvek és taneszközök) kidolgozását, terjesztését;
- b) a hátrányok kiegyenlítése és a készségfejlesztés területén alkalmazható hazai és nemzetközi módszertani eljárások összegyűjtését és terjesztését;
- c) a hátrányok kiegyenlítésében részt vevő pedagógusok számára módszertani továbbképzések (tréningek) kötelező előírását a hátránykiegyenlítés és a készségfejlesztés területén;
- d) a hátránykiegyenlítés eredményességéhez szükséges finanszírozás (az átlagosnál kisebb tanulócsoportok, korszerű oktatási eszközök és módszerek) biztosítását;
- e) a szakiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok számára rugalmas érettségire felkészítő programok indítását.

3. *A lemorzsolódás csökkentése.* A lemorzsolódási arányok csökkentésének érdekében a szakmatanulásra felkészítő középfokú iskolákban változtatni kell azon a pedagógiai szemléleten, amely – annak érdekében, hogy a pedagógusok munkája könnyebbé és eredményeik látványosabbá váljanak – a nehezen oktatható és nevelhető gyermekektől mielőbb szabadulni igyekeznek. Ugyancsak változtatni kell azon a pedagógiai gyakorlaton, amely a lemorzsolódásra esélyes tanulókat különböző szankciókkal sújtja (például az igazolatlan hiányzásokat és az elégtelen tanulmányi teljesítményt követő szankciók) ahelyett, hogy lemaradási és beilleszkedési problémáik megoldásában nyújtana segítséget.

A lemorzsolódást minden esetben hosszú „előkészítő” folyamat előzi meg, amelynek során kialakul az iskolák és a gyermekek, illetve a szülők közötti kölcsönös elégedetlenség. A lemorzsolódásnak tehát csak az érdekeltek (tanulók, szülők, pedagógusok) együttműködésével lehet elejét venni, vagyis ennek az együttműködésnek az eljárásain kell javítani ahhoz, hogy az iskolából való kimaradás megakadályozható legyen. Az elmondottak érdekében a következőket javasoljuk:

a) meg kell szüntetni annak jogszabályi lehetőségét, hogy a szakmatanulásra felkészítő osztályokban 25 főnél magasabb osztálylétszámokat működtessenek; b) meg kell szüntetni az igazolatlan hiányzásokat szankcionáló „automatikus” kizárás lehetőségét;

c) a lemorzsolódás által „veszélyeztetett” tanulók (közepesenél gyengébb tanulmányi eredménnyel középfokra belépők, igazolatlanul sokat mulasztók, a középiskola első félévében gyenge tanulmányi eredményt produkálók) esetében mentortanárt kell alkalmazni, akinek a legfőbb feladata a személyes pszichológiai és pedagógiai segítségnyújtás a lemorzsolódás megakadályozása érdekében.

4. *A lemorzsolódók reintegrációja.* Javasoljuk, hogy a lakóhelyi önkormányzatok kötelesek legyenek gondoskodni a középfokú intézményekből lemorzsolódók reintegrációjáról a tankötelezettség (18 év) határáig. Ennek az a feltétele, hogy a középiskolákból való kimaradás tényéről az iskoláknak nemcsak a családot, hanem a lakóhelyi önkormányzatot is értesíteniük kelljen, és a lakóhelyi önkormányzatnak a kimaradók reintegrációjával foglalkozó felelőst kell kijelölnie. Javasoljuk a *második esély* iskolák hálózatának állami támogatásból történő működtetését (vagyis a reintegráció feladatát nem lehet továbbra is kizárólag a civil társadalom gondjaira bízni és egyes elhivatott és lelkiismeretes pedagógusok „hobbitevékenységeként” kezelni).

Ennek érdekében „reintegrációs kvóta” bevezetését javasoljuk – ez minden olyan oktatási intézményt megilletne, amely feladatul vállalja az iskola-rendszerből 18 éves kora előtt kimaradt tanulók eljuttatását az érettségiig vagy a szakmunkás-bizonyítvány megszerzéséig. Javasoljuk, hogy a *második esély* iskolák működtethetők legyenek a jelenlegi oktatási intézményekhez kapcsolódva vagy önállóan (önkormányzati, alapítványi és egyházi fenntartásban) is. Mivel a kimaradó tanulók többsége hátrányos helyzetű, szegény családok-

ban él, ahol az iskoláztatás súlyos anyagi gondokat okoz, a reintegráció sikerére érdekében javasoljuk a képzés befejezését ösztönző tanulmányi ösztöndíj bevezetését, amely minden olyan tanulót megillet, aki igénybe veszi a *második esély* iskolák szolgáltatásait, és sikeresen teljesíti a képzés követelményeit. Állami szinten kell gondoskodni a sikeres reintegrációhoz szükséges pedagógiai módszerek és eszközök kidolgozásáról, valamint ezeknek a *második esély* iskolákban való elterjesztéséről és az ilyen képzési formákban közreműködő pedagógusok továbbképzéséről.

5. *A szaktanári-szakoktatói állomány összetételének javítása.* Jelenleg a szakiskolák szakmai tanárai közalkalmazotti státusban vannak. Ennélfogva – még ha rendelkeznek is felsőfokú végzettséggel – a vállalati szférához képest lényegesen alacsonyabb bérre számíthatnak. A szakképző intézmények ezért nem tudnak szaktanári feladatokra megfelelő felkészültségű szakembereket alkalmazni. A probléma megoldása érdekében javasoljuk a szakiskolai tanárok és szakoktatók esetében a közalkalmazotti státus megszüntetését és számukra a vállalati szférában alkalmazott bérek költségvetési fedezetének biztosítását.

6. *A gyakorlati képzés költségvetési támogatása* nagyon alacsony, a szakképző évfolyamokon évente fejenként 112 000 forint. Ez az összeg nem teszi lehetővé a jogszabályokban előírt csoportnagyságot, nem fedezi a képzéshez szükséges gépek, eszközök működtetését, valamint az anyag- és energiaköltséget. A szóban forgó normatíva képzési időarányokra és csoportnagyságra vonatkozó szabályozáshoz illeszkedő mértékű emelése nélkül nem képzelhető el megfelelő minőségű, kiscsoportos gyakorlati képzés.

7. *A TISZK-rendszer kiépülése* – számos előremutató vonása mellett – azzal a *veszéllyel jár*, hogy a kisebb településeken élő, hátrányos helyzetű fiataloktól térben még az eddigieknél is távolabb kerülnek a szakképző intézmények, illetve hogy a nagyszámú tanulót oktató, koncentráltabb intézményekben még az eddigieknél is nehezebb feladat lesz az intenzív, kiscsoportos készségfejlesztő, illetve szakmai oktatás megszervezése. Emiatt növekedhet a lemorzsolódás. Mindkét problémára megoldást kell találni. A lakóhely és az iskola fizikai távolságából adódó gondokat a hátrányos helyzetű tanulók részére biztosított közlekedési támogatással, illetve ingyenes kollégiumi férőhelyekkel kell enyhíteni. Az alapkészségek hiányosságait kompenzáló kiscsoportos foglalkozások költségeit pedig erre a célra biztosított normatív támogatással kell ellensúlyozni.

8. *A szakiskolások anyagi támogatása.* A rendszerváltás előtt a szakiskolai tanulók ösztöndíjat kaptak, a szakképzés a nyugdíj szempontjából munkaviszonynak számított. A szakiskolai tanulók számára ma is nagyon fontos lenne a biztonságos és kiegyensúlyozott anyagi támogatás. A tanulószerveződés intéz-

ményének bevezetése óta a törvényi előírások szerint kizárólag a szakmai gyakorlóhelyek nyújtanak a tanulók számára ösztöndíjat, ami természetesen nem illeti meg azokat a tanulókat (a szakiskolások 40 százalékát), akik jelenleg iskolai tanműhelyekben gyakorolnak. Ez az egyenlőtlen helyzet sürgős korrekcióra szorul azoknak a többségükben hátrányos helyzetű tanulóknak az érdekében, akik iskolai tanműhelyekben gyakorolva nem kapnak anyagi támogatást.

9. *Vállalati képzések és továbbképzések biztosítása.* A szakképzés hosszú távú foglalkoztatást lehetővé tevő átalakításához szükség lenne arra, hogy a vállalatok jelentősen bővítsék munkavállalóik számára nyújtott képzési tevékenységüket. Az ezt ösztönző intézményi, szabályozási változtatásokhoz viszont megelőző, feltáró kutatásokra van szükség, mivel jelenleg teljesen hiányoznak azok az ismeretek, amelyek sikerrel megalapoznák a vállalati képzési hajlandóság növelését ösztönző intézkedéseket. Javasoljuk nagymintás, vállalati adatfelvételen alapuló kutatások elvégzését a vállalati képzési hajlandóságot befolyásoló tényezők feltárására.

10. *Felnőttképzés.* Segíteni kell a szakképző iskolák bekapcsolódását a felnőttképzésbe. A szakiskolák és szakközépiskolák demográfiai okból felszabaduló kapacitásait olyan felnőttképzési programokban kell hasznosítani, amelyekre a mai, gyakran virtuális felnőttképzési intézmények – amelyek nem rendelkeznek megfelelő tantestülettel, tantermekkel, gyakorlati oktatási kapacitással – nem képesek. Ezeket a felszabaduló kapacitásokat elsősorban a hátrányos helyzetű csoportok felzárkóztatásában, képzésében, eszközigényes szakképzésben, illetve hosszabb képzési programokban célszerű hasznosítani.

11. *Egységes pályakövetési rendszer.* Javasoljuk *egységes, központi* pályakövetési rendszer kialakítását, központi adatgyűjtéssel. A végzetek pályáját a végzést követően 38-40 hónapig volna célszerű követni. A pályakezdők munkaerő-piaci beilleszkedése ugyanis néhány évet igénybe vevő folyamat, s a végzettek valós munkaerő-piaci esélyeinek megítéléséhez nem elegendő a végzést követő első év megfigyelése. A végzettekől négy időpontban volna célszerű adatokat gyűjteni. Célszerű először a szakiskolai, szakközépiskolai tanulmányok utolsó évében megkérdezni az adott évjáratot, és a legfontosabb (induló) alapadatokat rögzíteni. Másodsor (a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően) az adott évjáratot a végzést követő 14-16. hónapban kell megkérdezni – ekkor ugyanis már vélhetően véget ért a végzést követő esetleges bizonytalanság szakasza. A második és a harmadik, valamint a harmadik és a negyedik alkalom között ugyancsak célszerű egy-egy naptári évet kihagyni. Az adatgyűjtésnek ki kellene terjednie a végzetek személyes jellemzőire, elérhetőségére, a képző intézményre, a kért tanulmányi eredményére a képző intézményben, induló szakképzettségére, szakképzéstörténetére, továbbtanulás-történetére, nyelvtudására, nyelvtanulására, számítógépes ismereteire, munkaerő-piaci státusára (foglalkoztatott, munkanélküli, tanuló, egyéb inaktív), foglalkozására, beosz-

tására, keresetére, munkaidejére, munkarendjére, munkáltatói jellemzőire, a kérdezett munkaerő-piaci gyakorlatára.

Az adatgyűjtés – a rendelkezésre álló források függvényében – vagy nagymintás reprezentatív adatfelvétel, vagy teljes körű adatfelvételre terjedne ki. Reprezentatív adatfelvétel esetén célszerű mérlegelni egyfelől, hogy milyen módon lehet a populációból (reprezentatív) mintát venni, másfelől mekkora minimális elemszám szükséges ahhoz, hogy a képző intézmények outputjai is vizsgálhatók legyenek. Lényegesek a válaszadási arányok, valamint a követés során a mintából történő lemorzsolódás alakulása is. Egy működő életpálya-követési rendszerben természetesen nem csupán egyetlen évjáratot, hanem egymást követő évjáratokat kell megfigyelni, ez ad lehetőséget a munkaerő-piaci keresletben és kínálatban bekövetkezett változások nyomon követésére. Mivel a nagyon gyors szerkezeti átrendeződés valószínűsége kicsi, ezért elegendő lenne minden harmadik évjárat megfigyelése.

■ KÖLTSÉGEK, ÜTEMEZÉS

A hátrányos helyzetű tanulók eredményes oktatása és nevelése szükségképpen igényel extraszolgáltatásokat, és ezért költségesebb is az átlagos oktatási feladatok elvégzésénél. A következőben részletezve jelezzük az egyes javaslatok ütemezését és költségigényét:

- 1 A jelenlegi középfokú szakképzési intézmények szakmai képző központokra és középiskolákra történő szétválasztása az elkövetkező öt év fokozatosan megvalósítható feladata. Az intézményi „profilisztítás” üteme a regionális szakképző központok működésének beindításához illeszkedhet. Mivel a térségi integrált szakképző központok (TISZK) létrejöttének költségeit a második Nemzeti Fejlesztési Terv programja biztosítja, ezenfelül a programnak nincs kiemelkedő beruházási igénye. A fejlesztés az intézményekben foglalkoztatott pedagógusok (főként szakmai tanárok) létszámának átcsoportosításával, esetleg létszámának csökkentésével járna együtt. A tiszta profilú, általános képzést folytató középfokú iskolák az éves költségvetési forrásokból működtethetők és folyamatosan fejleszthetők.
- 2 A középiskolai hátránykiegyenlítő eszközök és módszerek kidolgozása és elterjesztése is sürgős feladat, amely egyszeri beruházást igényel, és esetleg a második Nemzeti Fejlesztési Terv fejlesztési keretéből biztosítható. Ez egyébként tipikusan minisztériumi háttérintézeti feladat, amely jól beilleszthető a jelenlegi háttérintézetek valamelyikének tevékenységi körébe és a pedagógus-továbbképzés jelenlegi rendszerébe. A hátrányos helyzetű tanulók oktatásához szükséges, jelenleginél kisebb osztálylétszámok folyamatos többlettámogatást igényelnek, és ez halasztást nem tűrően sürgős feladat.

- 3** A lemorzsolódás csökkentéséhez ugyancsak minél előbb mentortanárok foglalkoztatására van szükség. Ez folyamatos többletköltséggel 800-1000 mentortanár foglalkoztatását igényli.
- 4** A reintegrációs feladatok megvalósításához egy új finanszírozási kvóta bevezetésére van szükség, amely a jelenlegi középiskolás fejkvótával megegyező összegű. Optimális esetben ezt évente körülbelül 6000 tanuló vehetné igénybe. Ez a jelenlegi normatívák mellett évi 1,5 milliárd forint többletráfordítást jelent. A progresszívan működtetett (a sikeresen befejezett középiskolai évfolyamokkal növekvő) reintegrációs tanulói ösztöndíj optimális esetben évente ugyancsak 6000 tanulót illetne meg. A reintegráció sikerességéhez szükséges eljárások és eszközök kidolgozása és terjesztése a jelenlegi minisztériumi háttérintézetek feladatkörébe illeszthető, ezért többletköltséget nem igényel. A feladatok megvalósítása minél előbb szükséges. [Meg kell jegyeznünk, hogy a középfokú intézményrendszer „profiltisztításának” és a hátránykiegyenlítő eszközök alkalmazásának (vagyis a hátrányos helyzetű tanulók jelenleginél igényesebb és hatékonyabb oktatásának) eredményei, hosszabb távon fokozatosan csökkentenék a reintegrációra fordítandó költségeket.]
- 5** Az *egységes, központi pályakövetési rendszer* igen költséges adatfelvételeket jelent. A felvételek forrásigénye megteremthető az intézményi szintű pályakövetési rendszer számára tervezett források átcsoportosításával. Mivel a tervezett intézményi szintű felvételek hasznosíthatósága nagyon kétséges, az átcsoportosítás jelentősen növelné a források felhasználásának hatékonyságát.

■ KAPCSOLÓDÁS MÁR PROGRAMOKHOZ

A fenti javaslatok szorosan kapcsolódnak a második Nemzeti Fejlesztési Terv keretében megvalósuló szakképzési fejlesztési programokhoz (TISZK), valamint az ugyancsak a második Nemzeti Fejlesztési Terv keretében tervezett, lemorzsolódást csökkenteni hivatott és reintegrációs programokhoz.

Hivatkozások

- CSÁKÓ MIHÁLY-LISKÓ ILONA (1974): *Országos szakmunkástanuló-vizsgálat, 1974. A magyarországi szakmunkástanulók élethelyzete*. Letölthető: <http://www.tarsadalomkutatás.hu/termek.php?termek=TDATA-A16>.
- CSÁKÓ MIHÁLY-LISKÓ ILONA-TÓT ÉVA (1994): *Szakmunkástanulók a kilencvenes években*. Kutatási jelentés. Kézirat. Oktatókutató Intézet, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- ANDOR MIHÁLY-LISKÓ ILONA (2000): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra Könyvek, 3. Budapest.
- EUROSTAT (2002): *Continuing training in enterprise in Europe. Results of the second European Continuing Vocational Training Survey in enterprise*.
- EUROSTAT (2003): *School leavers in Europe and the labour market effects of job mismatches. Statistics in Focus, Population and Social Conditions, Theme 3. 5/2003*. http://www.eds-destatis.de/en/downloads/sif/nk_03_05.pdf.
- FARKAS PÉTER (2008): *Szempontok a középtávú szakképzés-politika kialakításához*. OKA Háttér tanulmány, Budapest.
- GALASI PÉTER (2007): *A középfokú szakképzésből kikerülő pályakövetési rendszerének (KSZPR) koncepciója*. OKA Háttér tanulmány, Budapest.
- HÍVES TAMÁS (2007): *Iskoláztatási, szakképzési, lemorzsolódási és munkapiaci adatok elemzése*. Kézirat, OKA Háttér tanulmány, Budapest.
- KÉZDI GÁBOR (2006): *Not Only Transition. The Reasons for Declining Returns To Vocational Training*.
- KÉZDI GÁBOR (2007): *A szakképzés munkaerő-piaci értékének és struktúrájának változása Magyarországon a rendszerváltás előtt és után*. OKA Háttér tanulmány, Budapest.
- KOSZÓ ZOLTÁN-SEMJÉN ANDRÁS-TÓTH ÁGNES-TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2007): *Szakmastruktúra- és szakmatartalom-változások a gazdasági fejlődés tükrében*. Kutatási Füzetek 2., MKIK GVI, Budapest. http://www.gvi.hu/data/papers/KF_2007_2_szakmastruktura_071106.pdf.
- KÖLLŐ JÁNOS (2006): *Workplace Literacy Requirements and Unskilled Employment in East-Central and Western Europe – Evidence from the International Adult Literacy Survey (IALS)* Budapest. Working Papers on the Labour Market 7. Budapesti Corvinus Egyetem-MTA KTI.
- LISKÓ ILONA (2002): *Cigány tanulók a középfokú iskolákban*. Kutatás Közben sorozat, 234. sz. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- LISKÓ ILONA (2003): *Kudarok a középfokú iskolákban*. Kutatás Közben sorozat, 250. sz. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- LISKÓ ILONA (2004): *Perspektívák a középiskola után*. Kutatás Közben sorozat, 259. sz. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- LISKÓ ILONA (2005): *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Kutatás Közben sorozat, 268. sz. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- MÁRTONFI GYÖRGY (2007): *A TISZK rendszer kiépítésének első szakasza*. Kézirat. OKA háttér tanulmány, Budapest.
- SELMECZY IVÁN -PAPP GERGŐ-TÓTH ISTVÁN JÁNOS (2007): *Rövid távú munkaerőpiaci előrejelzés*. MKIK GVI, Budapest. http://www.gvi.hu/data/papers/prognosis_tanulmany_2006_070606.pdf.